

KATARZYNA PARYS*

Kielce, Polska

ORCID ID 0000-0001-6069-7805

SŁAWOMIR OLSZEWSKI**

Kielce, Polska

ORCID ID 0000-0001-7713-0952

OBRAZ OSÓB Z NIEPEŁNOPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM NA PODSTAWIE ICH CHARAKTERYSTYK – PERSPEKTYWA TEMPORALNA

Streszczenie: Charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim są stałym, powtarzalnym elementem publikacji odnoszących się do tej populacji. W artykule prowadzone są rozważania dotyczące zmienności i stałości treści wybranych charakterystyk opublikowanych w latach 1959–2015. Celem, jaki postawili przed sobą autorzy, było nie tylko ukazanie podobieństw i różnic pomiędzy charakterystykami osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim tworzonymi na przestrzeni kolejnych lat, lecz także określenie, czy ujawnione zmiany odpowiadają przeobrażeniom zachodzącym w pedagogice specjalnej.

Słowa kluczowe: osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, perspektywa temporalna, zasada koła hermeneutycznego.

Wprowadzenie

Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim stanowiło i stanowi przedmiot zainteresowania zarówno teoretyków, jak i praktyków podejmujących działania w obszarze pedagogiki specjalnej. Rezultaty dociekań badawczych i refleksje wynikające z praktyki pedagogicznej znajdują swój wyraz

---

* Katarzyna Parys, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach; e-mail: katarzyna.parys@jk.edu.pl.

** Sławomir Olszewski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach; e-mail: slawomir.olszewski@jk.edu.pl.

w różnego rodzaju publikacjach: monografiach naukowych, raportach z badań, podręcznikach akademickich czy opracowaniach metodycznych. Powtarzalnym i istotnym elementem wymienionych tekstów, często punktem wyjścia do podejmowania rozważań, bądź też punktem odniesienia do dalszych poszukiwań badawczych i analiz, są charakterystyki omawianej grupy osób.

Ponieważ są one stałym, często przywoływanym elementem znajdującym miejsce w licznych opracowaniach z zakresu pedagogiki specjalnej¹, trafiają do szerokiego grona odbiorców. Z uwagi na to, iż powstawały w różnym czasie, powinny stanowić świadectwo czasu i zmian w nim zachodzących. Można zatem oczekiwać, że podawane w charakterystykach informacje dokumentują stan wiedzy aktualny dla czasu ich powstania, są wyrazem rozwoju pedagogiki specjalnej. Dostarczając zagregowanych informacji odnośnie przedstawianych osób, charakterystyki pełnią też ważną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej na temat tych osób. Stanowiąc obraz rzeczywistości, równocześnie wpływają na jej kształt. Uruchamiają bądź wręcz narzucają sposób jej widzenia, a tym samym sugerują (nie)podejmowanie określonych rozwiązań.

Założenia badawcze

Dążąc do uzyskania wglądu w pełnię sensu poddanych analizie charakterystyk, do ustalenia odpowiedzi na pytania dotyczące ich treści, zakładanej i rzeczywistej roli, czy też różnorodnych kontekstów, zarówno macierzystych – związanych z ich powstaniem, jak i kontekstów interpretacji – zależnych od osoby czytelnika – interpretatora (por. Sławiński 2002, s.12), zastosowaliśmy reguły hermeneutycznego badania tekstów. W szczególności kierowaliśmy się zasadą koła hermeneutycznego – zakładającą przechodzenie od całości do części i od części do całości, a także uwzględnianie własnych przesądów i apriorycznych założeń tekstu podczas jego analizy (Danner, za: Śliwerski 2004, s. 42–43). W rezultacie podjęte przez nas działania badawcze przyjęły następującą strukturę:

1. Gromadzenie materiału, porządkowanie i grupowanie danych
  - kwerenda literatury, wstępny dobór tekstów do analizy,
  - tworzenie, w oparciu o posiadaną przedwiedzę, matryc systematyzujących zebrany materiał;
2. Interpretacja wstępna
  - weryfikacja poszczególnych tekstów i ich źródeł z uwagi na zgodność z przyjętymi założeniami (osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu

---

1 Przykładowo, można je odnaleźć w opracowaniach powstających w różnym czasie: podręcznikach akademickich (np. Grzegorzewska 1964, Doroszevska 1981, Dykcik 1997, Chrzanowska 2015), opracowaniach metodycznych (np. Jurkiewicz, Rola 2010; Antoszkiewicz 2016), a także w monografiach naukowych (np. Głodkowska 1999; Otrębski 2007).

- lekkim jako podmiot opisu, potencjalne reprezentatywność i nośność tekstu), skutkująca ograniczeniem zbioru analizowanych tekstów,
- refleksja wstępna dotycząca osobistego „przedrozumienia” – własnego nastawienia wobec analizowanych tekstów,
  - ustalenie ogólnego sensu i roli poszczególnych tekstów,
  - modyfikacja matrycy systematyzujących zebrany materiał;
3. Interpretacja zawartości poszczególnych tekstów (z pominięciem kontekstu)
- poddanie tekstów analizom uwzględniającym reguły logiki (m.in. analizom semantycznym, syntaktycznym),
4. Interpretacja skoordynowana uwzględniająca zakładany kontekst
- odczytywanie tekstu w aspekcie procesualnym, uwzględniające zachodzące zmiany w formułowanych poglądach, budowanych teoriach,
  - w miarę możliwości ujawnianie świadomych i nieświadomych założeń autora analizowanego tekstu, pozwalające na lepsze zrozumienie treści,
  - rozpatrywanie kontekstu, w jakim powstawał tekst i w jakim obecnie jest odczytywany.

Materiałem źródłowym analiz charakterystyk uczyniono podręczniki akademickie z zakresu pedagogiki specjalnej lub pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną (oligofrenopedagogiki). Wybór ten podyktowany był zakładaną siłą oddziaływania tego rodzaju tekstów, potencjalną popularnością treści w nich zawartych. Podręczniki stanowią często kompendium wiedzy na dany temat, pierwsze źródło informacji dla osób poszukujących określonych wiadomości, a także ukierunkowują dalsze eksploracje.

W efekcie przyjętych założeń, analizie poddano charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, zawarte w następujących opracowaniach: Różycka J. (1959). *Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej*; Grzegorzewska M. (1964). *Pedagogika specjalna. Skrypt wykładów*; Kirejczyk K. (1964). *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*; Doroszevska J. (1981). *Pedagogika specjalna. T. II: Podstawowe problemy teorii i praktyki rewalidacji poszczególnych odchyleń od normy*; Kostrzewski J. (1981a). *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo*. W: *Upośledzenie umysłowe – pedagogika* Kirejczyk K. (red.); Borzyszkowska H. (1985). *Oligofrenopedagogika*; Wyczęsany J. (1999). *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*; Wyczęsany J. (2012). *Wybrane aspekty diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnością intelektualną*. W: *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia* Bobińska K., Pietras T., Gałęcki P. (red.); Chrzanowska I. (2015). *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*. Wyjaśnienia wymaga uwzględnienie w przedstawionym wykazie dwóch pozycji – autorstwa Janiny Wyczęsany. O takim rozwiązaniu zdecydował fakt, iż jest to autorka, która od lat konsekwentnie przygotowuje podręczniki akademickie z zakresu

oligofrenopedagogiki² bądź rozdziały w wieloautorskich monografiach dotyczących pedagogiki specjalnej³, zawierające charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną. W większości swych publikacji Wyczesany niemal w identyczny sposób, zarówno pod względem treści, jak i formy, charakteryzuje osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Wyraźna różnica dostrzegalna jest w rozdziale zamieszczonym w opracowaniu zbiorowym pod red. Bobińskiej, Pietrasa, Gałęckiego (2012). Stąd w analizach uwzględniono dwa opracowania autorstwa Wyczesany: z 1999 roku⁴, które prezentuje sposób charakteryzowania widoczny w innych, wcześniejszych publikacjach, a równocześnie uwzględnia drobne modyfikacje i uzupełnienia stopniowo wprowadzone przez autorkę, oraz wymienione wcześniej opracowanie z 2012 roku, w którym autorka w zmienionym ujęciu zaprezentowała charakterystykę osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Fakt, iż zbiór tekstów wybranych do analizy obejmuje publikacje powstałe w latach 1959–2015, stwarza możliwość prowadzenia rozważań uwzględniających perspektywę temporalną⁵. Zatem celem działań ukazanych w niniejszym artykule stało się poszukiwanie odpowiedzi na pytania, jakie zmiany daje się zauważyć w tworzonych na przestrzeni kolejnych lat charakterystykach osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz czy ujawnione zmiany pozostają w zgodzie z przeobrażeniami zachodzącymi w pedagogice specjalnej. Wszak w okresie ponad 50 lat zmieniły się nie tylko możliwości rozwojowe każdego człowieka, niezależnie od poziomu jego sprawności, ale też wymagania stawiane przed nim w poszczególnych obszarach funkcjonowania. Ponadto wzbogacił się dorobek pedagogiki specjalnej, wypracowano w jej obszarze nowe paradygmaty (Obuchowska 1987, Krause 2010), w inny sposób zaczęto postrzegać osoby z niepełnosprawnością, inaczej je nazywać (Olszewski, Parys 2018).

Zmienność i stałość charakterystyk w czasie

Charakterystyki osób z niepełnosprawnością stanowią stały element piśmiennictwa z zakresu pedagogiki specjalnej. Przegląd charakterystyk przy uwzględnieniu perspektywy temporalnej ujawnia tylko nieliczne rozbieżności treści w nich

---

2 Wyczesany J. (1994). *Oligofrenopedagogika*; Wyczesany J. (1998). *Oligofrenopedagogika. Wybrane zagadnienia pedagogiki upośledzonych umysłowo*; Wyczesany J. (1999). *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*. Podręczniki te doczekały się wielu wydań.

3 *Pedagogika specjalna* (1997). Dykcik W. (red.); *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia* (2012). Bobińska K., Pietras T., Gałęcki P. (red.).

4 Mimo że praca ta doczekała się kolejnych wydań – część poświęcona charakterystyce osób niepełnosprawnych intelektualnie nie uległa żadnym zmianom.

5 Aspekty treściowy i formalny zostały przedstawione w odrębnych opracowaniach (Olszewski, Parys 2021a; Olszewski, Parys 2021b).

Zastosowany termin	Autor i rok publikacji pracy uwzględniającej charakterystykę								
	JR 1959	MG 1964	KK 1964	JD 1981	JK 1981	HB 1985	JW 1999	JW 2012	IC 2015
Osoby o ilorazie inteligencji 69–55								+	

Legenda: JR – Jadwiga Różycka; MG – Maria Grzegorzewska; KK – Kazimierz Kirejczyk; JD – Janina Doroszevska; HB – Halina Borzyszkowska; JW – Janina Wyczesany; IC – Iwona Chrzanowska

Źródło: opracowanie własne.

Już pobieżna analiza treści zawartych w tabeli 1. potwierdza istnienie zjawiska pluralizmu terminologicznego. Widoczne jest współwystępowanie różnych terminów oraz stopniowe zastępowanie jednych terminów przez inne. Pluralizm terminologiczny jest być może w niektórych sytuacjach warunkowany względami stylistycznymi. Próba uniknięcia powtórzeń skutkuje np. wprowadzaniem zmian w szyku wyrazów („osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną” – „osoby z niepełnosprawnością intelektualną lekkiego stopnia” – Chrzanowska 2015, s. 273) czy tworzeniem określeń nie w pełni zgodnych z normą językową („dzieci lub ludzie dorośli upośledzeni umysłowo na stopniu debilizmu” – Kirejczyk 1964, s. 31) lub też częściowo tylko adekwatnych merytorycznie („osoby o ilorazie inteligencji 69–55”⁶ – Wyczesany 2012, s. 72).

W zgromadzonym i uporządkowanym chronologicznie zbiorze terminów uwiadcniają się także tendencje zachodzące w pedagogice specjalnej. Pierwszą z nich jest ucieczka przed określeniami naznaczającymi, wywołującymi negatywne konotacje, znajdująca swój wyraz w preferowaniu terminów mających neutralny charakter. Wraz z upływem czasu stosowane w najwcześniejszych powstałych charakterystykach określenia „debil”, „dzieci debilne”, „dzieci-debile”, dla których pojęciem nadrzędnym był „debilizm”, zaczęły nabierać pejoratywnego znaczenia. Weszły do mowy potocznej, przybierając postać inwektywów. Ich miejsce w literaturze z zakresu pedagogiki specjalnej zajęły określenia odwołujące się do terminu „upośledzenie umysłowe”. W wyniku kolejnych zmian terminologicznych (zob. Olszewski, Parys 2016) w najnowszych charakterystykach pojawiły się określenia zbudowane na bazie terminu „niepełnosprawność intelektualna”.

Kolejna tendencja uwiadcniająca się w doborze terminologii stosowanej w charakterystykach wiąże się z dążeniem do akcentowania podmiotowości nazywanych osób. Wyraża się ona poprzez podkreślanie osobowego charakteru nazwy. Przykładem może być zastępowanie terminu „upośledzeni umysłowo w stopniu lekkim” przez określenie „osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim”. Ponadto następuje odwrót od generalizowania niepełnosprawności na całą osobę. Człowiek zaczyna być stawiany przed niepełnosprawnością, którą traktuje się jedynie jako

6 Określenie to koncentruje się tylko na jednym wymiarze niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim, pomijając pozostałe.

jedną z wielu jego cech, zakładając równocześnie, że nie musi ona determinować ludzkiego funkcjonowania. Pojawiają się więc terminy stanowiące przejaw mowy *person-first*, np. „osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim”. Wskazane dotąd zmiany terminologiczne zaświadczać o humanizacji języka, a także stanowią wyraz troski o godność człowieka.

W terminologii stosowanej w analizowanych charakterystykach daje także znać o sobie rozszerzanie zakresu oddziaływań pedagogiki specjalnej, wykraczanie poza obszar zainteresowań pedagogiki skoncentrowanej na problemach osób w wieku szkolnym (Parys 2011). Najstarsze charakterystyki (Różycka 1959, Grzegorzewska 1964, Kirejczyk 1964) koncentrują się na dziecku, co znajduje swój wyraz w wykorzystywanej terminologii. W miarę upływu czasu autorzy charakterystyk, poza określeniem „dziecko”, zaczynają stosować terminy sugerujące inny etap życia opisywanych osób: „młodzież”, „dorosły”. Kolejną zauważalną tendencją jest coraz częstsze stosowanie określenia „osoba”, które ma charakter nadrzędny i może być odnoszone do każdego przedstawiciela populacji, bez względu na jego wiek. W najnowszej spośród analizowanych charakterystyk (Chrzanowska 2015) termin ten całkowicie zastąpił pozostałe. Działanie tego rodzaju ma sens, gdy zastępowanie jednego określenia przez drugie nie jest dokonywane w sposób automatyczny, bezrefleksyjny, gdy znajduje merytoryczne uzasadnienie.

Rozbieżności dotyczące terminologii wykorzystywanej w kolejnych charakterystykach nie są jedynymi rozbieżnościami mającymi źródło w przeobrażeniach zachodzących wraz z upływem czasu. Poza nimi dają się zauważyć także różnice w sposobie ukazywania granic rozwojowych zakładanych w odniesieniu do opisywanej populacji. W najstarszej spośród analizowanych charakterystyk, Jadwiga Różycka (1959, s. 58), pisze: „Debilizm to ten stopień niedorozwoju umysłowego, który u dorosłego osobnika nie przekracza sprawności intelektualnej normalnego dziecka między 7 a 10 rokiem życia”. W późniejszym opracowaniu Janusz Kostrzewski (1981a, s. 114) podaje, iż „[j]ednostki dorosłe lekko upośledzone umysłowo nie przekraczają poziomu intelektualnego 12-letniego dziecka o prawidłowym rozwoju umysłowym. Ich dojrzałość społeczna nie przekracza poziomu 17-letniej młodzieży nie odbiegającej od normy”. Zakładając, iż w obydwu opracowaniach rozważana jest ta sama właściwość, należy zauważyć że wskazywana granica rozwojowa uległa przesunięciu, osobom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zaczęto przypisywać większe możliwości.

Informacje na temat granic rozwojowych przedstawiane są również przez Kazimierza Kirejczyka (1964) i Halinę Borzyszkowską (1985), którzy wskazują na ich istnienie w kontekście możliwości edukacyjnych uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim: „Dzieci–debile, uczęszczające do specjalnie dla nich zorganizowanych szkół, opanowują wiadomości ogólne mniej więcej w zakresie czterech lub pięciu klas szkoły podstawowej”. (Kirejczyk 1964, s. 20); „Przypuszcza się, że dzieci te mogą w ciągu ośmiu lat nauki szkolnej przyswoić sobie zasób wiadomości i umiejętności przewidziany dla uczniów klas IV–V szkół

podstawowych normalnych” (Borzyszkowska 1985, s. 43). W miarę upływu lat autorzy charakterystyk (Wyczesany 1999, Wyczesany 2012, Chrzanowska 2015) zaprzestali przedstawiania informacji dotyczących nieprzekraczalnych granic w rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Analiza charakterystyk pozwoliła ponadto ujawnić różnice zdań poszczególnych autorów na temat samodzielności działania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Przekonaniu o tym, że osoby te „nie nadają się do samodzielnej pracy”, daje wyraz Różycka (1959, s. 82, 85), Kirejczyk (1964, s. 36) oraz Wyczesany (1999, s. 36). Z kolei część autorów wskazuje, iż grupa opisywanych osób dysponuje pewnymi możliwościami w tym zakresie: „samodzielnie mogą wykonywać proste prace” (Grzegorzewska 1964, s. 24), „samodzielnie mogą wykonywać tylko bardzo proste prace” (Doroszewska 1981, s. 92), „prace ich cechuje [...] słaby poziom samodzielności” (Borzyszkowska 1985, s. 43). W odróżnieniu od pozostałych autorów, Iwona Chrzanowska (2015, s. 275) formułuje stwierdzenie, iż osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim „mogą być w pełni samodzielne”.

W analizowanych tekstach z różną kategorią wyrażane są także oceny dotyczące umiejętności przewidywania przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim konsekwencji własnych działań. Podczas gdy w jednej charakterystyce pojawia się informacja, iż osoby te wykazują „brak” takiej umiejętności (Różycka 1959, s. 92), w innej zastosowano łagodniejsze sformułowanie: „rzadko przewidują skutki swych działań” (Wyczesany 2012, s. 72).

Przedstawione rozbieżności dotyczące zakładanych granic rozwojowych, samodzielności w działaniu i umiejętności przewidywania konsekwencji własnego postępowania mogą stanowić świadectwo zmian, jakie zaszły na przestrzeni lat. Zapewne zaistniałe zmiany należy wiązać ze wzrostem możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, ewolucją postaw społecznych, oczekiwań formułowanych wobec osób niepełnosprawnych, a może także z przekształceniami warunków środowiska zewnętrznego. Być może te właśnie wyżej wspomniane zjawiska i ich konsekwencje skłoniły Chrzanowską (2015, s. 275) do stwierdzenia, iż „[w]spółcześnie rokowania dotyczące możliwości i kompetencji związanych z samodzielnym radzeniem sobie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w życiu codziennym są dużo lepsze niż przypuszczano jeszcze dwie dekady wcześniej”.

Poza zmianami wynikającymi z przeobrażeń rzeczywistości zachodzących na przestrzeni lat innym powodem dostrzeżonych odmienności jest przyjmowanie przez poszczególnych autorów różnych punktów odniesienia. Z sytuacją tego rodzaju mamy do czynienia w opisach dotyczących sfery motorycznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Ogólny poziom motoryczny tych osób jest przedstawiany jako „niższy w stosunku do normy” (Kostrzewski 1981a, s. 117; Chrzanowska 2015, s. 272), „motoryka odbiega od normy”, choć z upływem lat różnice zmniejszają się, prawdopodobnie w efekcie działań rehabilitacyjnych

i spontanicznego rozwoju (Różycka 1959, s. 82), „sprawności ruchowe wykazują upośledzenie” (Grzegorzewska 1964, s. 29), „sprawność kinestetyczna jest mała” (Grzegorzewska 1964, s. 28; Wyczesany 1999, s. 34), „częściej niż u osób w normie występują zaburzenia motoryki” (Borzyszkowska 1985, s. 40). Przywołane sformułowania wskazują na odstępstwa od normy, braki, niedoskonałości, mogą sugerować występowanie trudności w funkcjonowaniu opisywanych osób. W jednej spośród analizowanych charakterystyk pojawia się natomiast stwierdzenie, iż „motoryka jest zadowolająca” (Doroszevska 1981, s. 94). Takie sformułowanie ukazuje funkcjonowanie motoryczne osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w innym świetle niż wskazane uprzednio przykłady.

Określenie „zadowolająca”, zastosowane w opisach motoryki, odbiega od pozostałych sformułowań. Dokonana przy jego pomocy ocena wydaje się bardziej pozytywna, niezgodna z wcześniejszymi ocenami, nie koresponduje z nimi. Ta sprzeczność jest jednak pozorna, zastosowane określenia nie stoją bowiem wobec siebie w opozycji, można je potraktować jako wzajemnie uzupełniające się. Powodem zróżnicowania przywołanych ocen wydaje się być przyjęcie innego punktu odniesienia. Uznanie motoryki jako zadowolającej może być konsekwencją zestawienia jej z wymogami stawianymi przed daną osobą, wskazuje na posiadanie zasobów umożliwiających sprostanie tym wymogom. Natomiast pozostałe określenia sugerują, iż dokonano porównania rozwoju motorycznego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim z rozwojem motorycznym osób w normie intelektualnej.

Podobne konstatacje można odnieść do opisów stosowanych wobec precyzji ruchów. Jest ona ukazywana jako „mniejsza w porównaniu z precyzją ruchów osób w normie intelektualnej” (choć widoczne jest zróżnicowanie wewnątrzgrupowe – Różycka 1959, s. 78). Ponadto właściwość ta jest określana jako „najbardziej upośledzona” na tle poszczególnych cech motoryki (Kostrzewski 1981a, s. 117), natomiast w jeszcze innej charakterystyce jako „przeważnie zadowolająca” (Doroszevska 1981, s. 94).

Zestawienie ze sobą charakterystyk umożliwiło też wyodrębnienie grupy niezgodności między treściami w nich prezentowanymi, dla których trudno znaleźć logiczne uzasadnienie. Przykład rozbieżności tego typu odnajdujemy w opisie pamięci osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Różycka (1959, s. 64), odwołując się do wyników eksperymentu stwierdza, iż słabość pamięci tych osób dotyczy „nie tyle zapamiętywania (engrafii), ile odtwarzania (ekforii)”. Natomiast na istnienie odwrotnej prawidłowości zwraca uwagę Janina Doroszevska (1981, s. 95), pisząc, iż „ekforia (reprodukowanie) lepsze niż engrafia”. Nie sposób wnioskować o zasadności tego ostatniego stwierdzenia, gdyż nie zostało ono poparte żadnymi argumentami.

Innym przykładem rozbieżności nieznajdujących uzasadnienia są te, które dotyczą oceny natężenia określonych cech. O ile Chrzanowska (2015, s. 273) przypisuje większą sztywność myślenia osobom z niepełnosprawnością intelektualną

w stopniu lekkim niż osobom pełnosprawnym intelektualnie, to Kostrzewski (1981a, s. 117), pisząc o sztywności myślenia, wskazuje na brak różnic w tym zakresie pomiędzy wspomnianymi grupami osób. Z kolei, gdy jedni autorzy wskazują na niedostatki danej właściwości myślenia: „mała samodzielność” (Wyczesany 2012, s. 71), „obniżony krytycyzm” (Różycka 1959, s. 72), „zmniejszony krytycyzm” (Kostrzewski 1981a, s. 117), „słaby krytycyzm” (Wyczesany 2012, s. 71), „słabszy krytycyzm” (Chrzanowska 2015, s. 274), „mała plastyczność” (Grzegorzewska 1964, s. 28), inni piszą o jej całkowitym braku u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim: „brak samodzielności” (Różycka 1959, s. 72; Grzegorzewska 1964, s. 24; Wyczesany 1999, s. 32), „brak krytycyzmu” (Kirejczyk 1964, s. 33), „brak elastyczności” (Chrzanowska 2015, s. 273).

Poza wskazanymi różnicami analizowane teksty łączy szereg podobieństw. Uwidaczniają się one m.in. w proporcjach przedstawianych treści: dominacji zagadnień dotyczących funkcjonowania poznawczego (szczególnie obszernie w każdej z charakterystyk omawiane są procesy myślowe), czy też powierzchownym, fragmentarycznym ukazywaniu informacji odnoszących się do wyglądu i rozwoju fizycznego osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Stanowi to świadectwo braku zmian w sposobie postrzegania niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim oraz jej konsekwencji przez autorów charakterystyk, niepełnosprawność intelektualna jest bowiem kojarzona przede wszystkim z objawami ujawniającymi się w przebiegu procesów orientacyjno-poznawczych. Trudności doświadczane w funkcjonowaniu intelektualnym wchodzą w skład osiowych objawów niepełnosprawności intelektualnej, stanowią jedno z jej kryteriów diagnostycznych (por. Kostrzewski 1997, Żyta 2014). Z kolei uzasadnienia zdawkowości opisu sfery fizyczno-motorycznej można doszukiwać się w braku właściwości wyraźnie odróżniających w zakresie funkcjonowania fizycznego osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim od pełnosprawnych rówieśników.

Szczególnie znaczące jest to, że większość treści pojawiających się w charakterystykach, pomimo tego iż powstawały w przeciągu 56 lat, wykazuje daleko idącą zgodność – sugerując tym samym brak zmian w funkcjonowaniu charakteryzowanej zbiorowości. Przykładowo, wnioski dotyczące uwagi u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim powtarzają się w kolejnych charakterystykach i nie wychodzą zasadniczo poza treści sformułowane w 1959 roku przez Różycką (1959, s. 61–62). W czym można upatrywać powody tej sytuacji?

- Być może faktycznie nie stwierdza się znaczących zmian w danym obszarze funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim;
- Być może brakuje bardziej aktualnych danych, stąd powoływanie się na opracowania sprzed lat;
- Być może siła oddziaływania zakorzenionych w tradycji pedagogiki specjalnej opisów jest na tyle duża, że trudno podjąć z nimi dyskusję, nie dostrzega się potrzeby weryfikacji danych w nich zawartych, uzupełniania informacji o wyniki badań uwzględniające treści nieobecne dotychczas w charakterystykach.

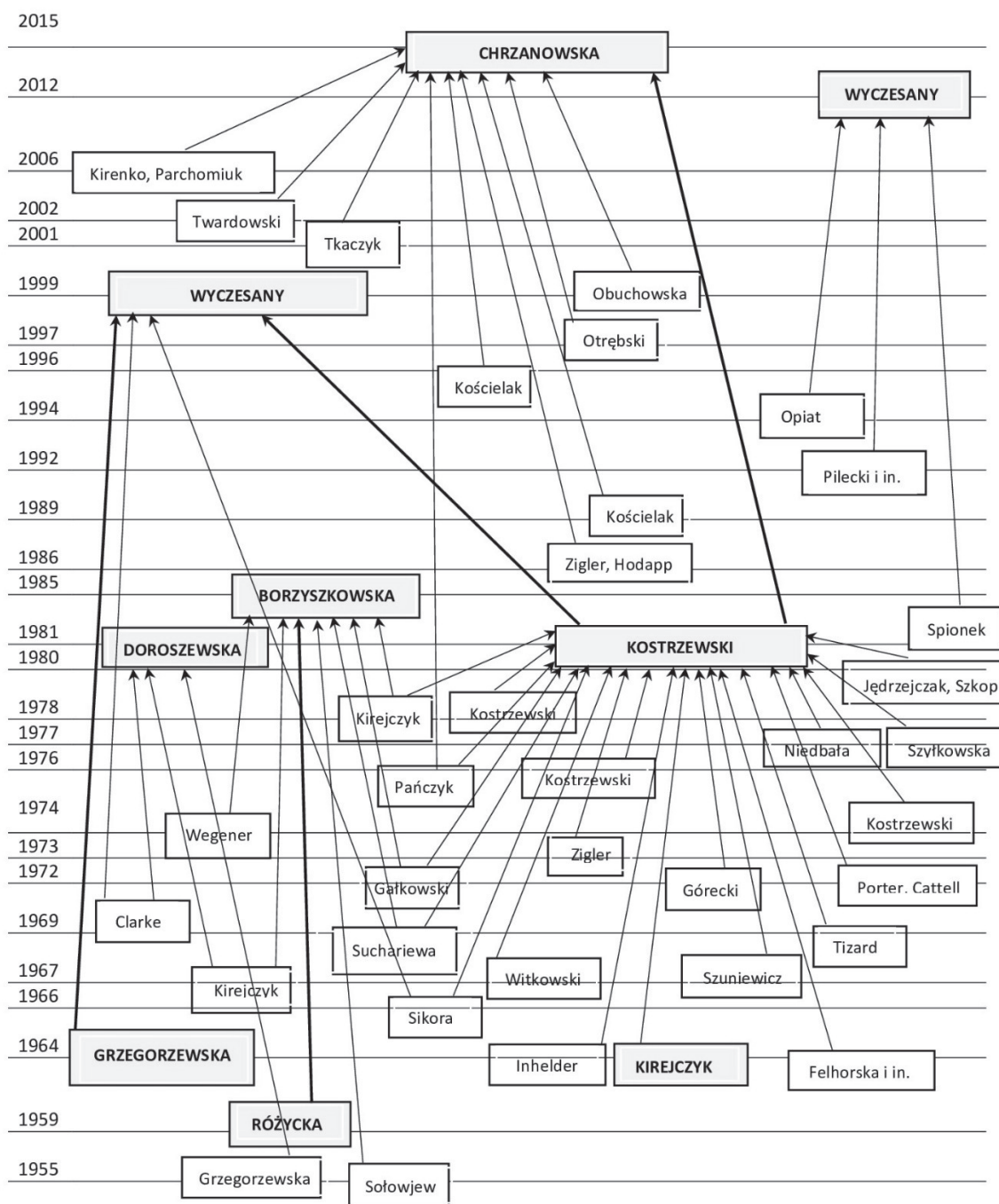
Odpowiedzi na postawione pytanie mogą różnić się w przypadku poszczególnych charakterystyk, jak też wykazywać odmiennosc w zależności od opisywanych sfer funkcjonowania. Uporządkowanie (schemat 1) i przeanalizowanie źródeł informacji zawartych w poszczególnych charakterystykach, podawanych przez autorów, może ułatwić odnalezienie prawdopodobnych powodów niezmiennosci treści analizowanych charakterystyk.

Dokonane zestawienie pozwala postawić wniosek, że autorzy charakterystyk stosunkowo rzadko powołują się na inne opracowania, przy czym widoczne jest zróżnicowanie w tym zakresie. W najstarszych charakterystykach (Różycka 1959, Grzegorzewska 1964, Kirejczyk 1964) brakuje jawnych odniesień do literatury, z kolei charakterystyki zawierające największą liczbę przywołań opublikowano w roku 1981 (Kostrzewski 1981a) oraz 2015 (Chrzanowska 2015). Być może przyczyną zauważalnego zróżnicowania jest przyjmowanie odmiennych standardów pisarstwa naukowego, różnice dotyczące ilości i jakości źródeł oraz ich dostępności. Należy jednak zauważyć, iż czas publikacji charakterystyki nie może być postrzegany jako czynnik warunkujący liczbę przywoływanych tekstów źródłowych. Charakterystyka, w której widoczna jest największa liczba odniesień (Kostrzewski 1981a), współwystępuje lub poprzedza opracowania zawierające znacznie mniejszą liczbę powołań na teksty źródłowe.

Źródła, na które powołują się autorzy charakterystyk, wykazują odmienne właściwości. Wśród przywoływanych tekstów można odnaleźć prace zróżnicowane z uwagi na doświadczenia badawcze oraz profesjonalizm autora. Ponadto różnicuje je poziom naukowości, przyjmowane założenia metodologiczne i sposoby ich realizacji. Są wśród nich zarówno prace badawcze, jak i opracowania teoretyczne, prace autorów o rozpoznawalnym dorobku, jak i prace magisterskie. Należy jednak zaznaczyć, iż teksty, na które powołują się autorzy charakterystyk, stanowią jedynie niewielką część zbioru dostępnych opracowań opisujących funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Wśród pominiętych prac, przykładowo, można wskazać publikacje Małgorzaty Kościelskiej (1984), Heleny Siwek (1985), Andrzeja Giryńskiego (1989), Grażyny Tkaczyk (1991), Józefy Bałachowicz (1992), Jana Opiata (1994), Jarosława Roli (1996), Wojciecha Otrębskiego (1997), Joanny Głodkowskiej (1999), Sławomiry Sadowskiej (2006), Zenona Gajdzicy (2007).

Należy zwrócić uwagę, iż zbiór publikacji przywoływanych przez autorów analizowanych charakterystyk uwzględnia zaledwie kilka opracowań zagranicznych. Być może zaistniała sytuacja była podyktowana obawą autorów charakterystyk przed dokonywaniem bezpodstawnych uogólnień. Wskazany stan rzeczy w przypadku tego typu opracowań wydaje się być uzasadniony. Trzeba bowiem uwzględnić istnienie różnic kulturowych, odmiennosc uwarunkowań społeczno-ekonomicznych wykluczających możliwość przenoszenia wniosków badawczych pomiędzy różnymi kręgami kulturowymi.

Schemat 1. Zestawienie pozycji bibliograficznych, do których odwołują się autorzy analizowanych charakterystyk – mapa powiązań

Autorzy niektórych charakterystyk (Kostrzewski 1981a, Borzyszkowska 1985, Wyczesany 1999, Chrzanowska 2015) nawiązują do charakterystyk powstałych wcześniej, wprost się na nie powołują. Często jest to jednak nie tyle próba uzupełnienia dotychczas zgromadzonych treści, dyskusja z nimi w odwołaniu do aktualnych rezultatów badań, ile powielanie, utrwalanie wiedzy, której aktualność nie została zweryfikowana.

Refleksje końcowe

Każda charakterystyka stanowi świadectwo czasu, w jakim powstała. Można zatem założyć, że mówi o tym, jak przedstawiała się rzeczywistość w danym okresie, w jaki sposób ją rozumiano i kto tę rzeczywistość opisywał. W związku z tym należy przyjąć, że charakterystyki odnoszące się do określonej grupy osób zaświadczały nie tylko o tym, jacy wówczas byli opisywani ludzie, jak funkcjonowali, co potrafili, z jakimi trudnościami się borykali, lecz w pośredni sposób wskazują na to, jakimi zasobami (stan wiedzy dotyczący badanego zjawiska, instrumentarium badawcze) dysponowali autorzy charakterystyk oraz w jakim klimacie je tworzyli (zespół dominujących w danym czasie idei). Charakterystyki powinny ukazywać właściwe dla danego czasu sposoby nazywania określonych zjawisk, definiowania pojęć, dostrzeganie ograniczeń oraz możliwości danej grupy osób, czynników warunkujących jakość ich funkcjonowania, a co za tym idzie, stawianych wobec nich oczekiwań. Zatem korzystając z charakterystyk powstałych w przeszłości, trzeba mieć na uwadze przeobrażenia zachodzące wraz z upływem czasu. Nie można zapominać o tym, że obraz danego zjawiska nakreślony w minionych latach może odbiegać od stanu obecnego. Zarówno samo zjawisko, jak i sposób jego widzenia, nazywania, definiowania i wartościowania mogły ulec zmianom.

Przeprowadzone analizy pozwoliły ustalić zakres i charakter zmian dotyczących sposobu ukazywania osób z niepełnosprawnością intelektualną lekkiego stopnia w charakterystykach publikowanych w opracowaniach naukowych powstałych w różnym czasie. Większość zmian pojawiających się w kolejnych charakterystykach można wyjaśnić, powołując się na aspekt temporalny. Widoczna jest zależność pomiędzy sposobem opisywania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a tendencjami ujawniającymi się w miarę upływu czasu na gruncie pedagogiki specjalnej. Przykładem wspomnianej zależności może być stopniowe unikanie wskazywania granic rozwojowych w funkcjonowaniu opisywanych osób, a także wprowadzanie zmian terminologicznych, co jest dostrzegalne w kolejnych charakterystykach. Zmiany te należy łączyć z poszerzaniem zakresu zainteresowań pedagogiki specjalnej, obejmowaniem oddziaływaniami rehabilitacyjnymi człowieka z niepełnosprawnością w ciągu całego jego życia, a także coraz wyraźniejszym akcentowaniem jego podmiotowości.

Przeprowadzone analizy pozwalają także na stwierdzenie, że charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, powstające w różnych latach, wykazują liczne podobieństwa w zakresie treści i formy. Można wskazać na dwie potencjalne przyczyny tego stanu rzeczy: (1) opisywany aspekt rzeczywistości nie uległ zmianom; (2) rzeczywistość zmieniła się, lecz zmiany te nie zostały przez autorów charakterystyk uwzględnione. Czynnikiem pozwalającym ustalić, która z tych przyczyn zaistniała i decyduje o niezmienności poszczególnych treści zawartych w charakterystyce, jest weryfikacja aktualności źródeł, na które powołuje się autor. Przedstawiając rzeczywistość z danego okresu, charakteryzując

jej wybrany aspekt, twórca charakterystyki powinien opierać się na aktualnych, reprezentatywnych i wiarygodnych danych. Dopiero one mogą upoważniać do formułowania uogólnień, powodować, iż charakterystyka będzie stanowiła obraz rzeczywistości, będzie świadectwem czasu, w jakim powstała.

Bibliografia

- Antoszkiewicz E. (2016). *Tworzenie warunków edukacyjnych dla ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Balachowicz J. (1992). *Umiejętność czytania uczniów szkół podstawowych dla upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Bobińska K., Pietras T., Gałęcki P. (red.). (2012). *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*. Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Borzyszkowska H. (1985). *Oligofrenopedagogika*. Warszawa: PWN.
- Chrzanowska I. (2015). *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Clarke A.M., Clarke A.D.B. (1969). *Upośledzenie umysłowe*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Doroszevska J. (1981). *Pedagogika specjalna*. T. II. *Podstawowe problemy teorii i praktyki rewalidacji poszczególnych odchyleń od normy*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Felhorska F., Urbańska B., Wojtaszek Z. (1964). *Losy absolwentów szkół specjalnych dla dzieci upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwo PZWS.
- Gajdzica Z. (2007). *Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Gałkowski T. (1972). *Dzieci specjalnej troski*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Giryński A. (1989). *Funkcjonowanie młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim w rolach społecznych*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Głodkowska J. (1999). *Poznanie ucznia szkoły specjalnej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Górecki B. (1972). *Wartości kształcenia zawodowego upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwo PZWS.
- Grzegorzewska M. (1955). *Uzasadnienie w świetle nauki Pawłowa wartości rewalidacyjnych metod pracy w szkole specjalnej*. „*Studia Pedagogiczne*”. T. II, s. 207–244.
- Grzegorzewska M. (1964). *Pedagogika specjalna. Skrypt wykładów*. Warszawa: Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej.
- Inhelder B. (1964). *Zastosowanie badań genetycznych do oceny funkcji intelektualnych dzieci z zaburzeniami mowy*. „*Psychologia Wychowawcza*”, nr 7.
- Jędrzejczak M., Szkop H. (1980). *Rozumienie pojęć o człowieku przez dzieci umysłowo upośledzone w stopniu lekkim*. „*Prace Psychologiczne*”.

- Jurkiewicz P., Rola J. (2010). *Model pracy z uczniem upośledzonym umysłowo w stopniu lekkim*. W: *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej.
- Kirejczyk K. (1964). *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwo PZWS.
- Kirejczyk K. (1967). *Niedorozwoje i dodatkowe kalectwa u dzieci umysłowo upośledzonych oraz konsekwencje stąd płynące dla szkół specjalnych*. W: *Z zagadnień oligofrenii dziecięcej*. Kirejczyk K. (red.). Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Kirejczyk K. (1978). *Oligofrenopedagogika*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Kirenko J., Parchomiuk M. (2006). *Edukacja i rehabilitacja osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Wydawnictwo Akademickie WSSP.
- Kostrzewski J. (1974). *Skala pomiaru podstawowych zdolności szkolnych*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Kostrzewski J. (1976). *Problem różnic w profilu inteligencji i niektórych uzdolnień u dzieci umysłowo upośledzonych i normalnych*. W: *Wybrane zagadnienia z psychologii i pedagogiki upośledzonych*. Sękowska Z. (red.). Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, s. 26–51.
- Kostrzewski J. (1978). *Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo upośledzonego*. T. I–II. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Kostrzewski J. (1981a). *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo*. W: *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*. Kirejczyk K. (red.). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, s. 97–129.
- Kostrzewski J. (1981b). *Globalne i parcjalne dysfunkcje intelektualne*. W: *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*. Kirejczyk K. (red.). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, s. 65–70.
- Kostrzewski J. (1997). *Ewolucja poglądów AAMR dotyczących niedorozwoju umysłowego. Od Ricka Hebera (1959) do Ruth Luckasson (1992)*. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*. T. 8, s. 210–233.
- Kościelak R. (1989). *Psychologiczne podstawy rewalidacji upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Kościelak R. (1996). *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kościelska M. (1984). *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny. Badanie uczniów szkół specjalnych*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Krause A. (2010). *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Niedbała T. (1977). *Samoocena dzieci lekko upośledzonych umysłowo i normalnych w wieku od 13–15 lat a powodzenie w nauce szkolnej*. Niepublikowana praca magisterska obroniona w Wyższej Szkole Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.
- Obuchowska I. (1987). *Obecne i nieobecne paradygmaty w pedagogice specjalnej*. „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 4, s. 29–33.

- Obuchowska I. (1999). *Dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim*. W: Obuchowska I. (red.). *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Warszawa: WSiP.
- Olszewski S., Parys K. (2016). *Rozumieć chaos. Rzecz o terminach i znaczeniach im nadawanych w pedagogice specjalnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Olszewski S., Parys K. (2018). *Wektory zmian zachodzących w polskiej pedagogice specjalnej*. „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 32, s. 13–26.
- Olszewski S., Parys K. (2021a). *Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Część I. „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 42, s. 26–39.
- Olszewski S., Parys K. (2021b). *Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Część II. „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 43.
- Opiat J. (1994). *Kształcenie dzieci upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwo dra J. Opiata.
- Otrębski W. (1997). *Szansa na społeczną akceptację. Wybrane uwarunkowania rodzinne adekwatności osobowej młodzieży z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Otrębski W. (2007). *Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Pańczyk J. (1976). *Przygotowanie społeczno-zawodowe chłopców upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim na przykładzie zawodu ślusarza*. W: *Wybrane zagadnienia z oligofrenopedagogiki*. Kirejczyk K. (red.). Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Parys K. (2011). *Zakres oddziaływań współczesnej pedagogiki specjalnej na tle dotychczasowych przemian*. „Niepełnosprawność”, nr 5, s. 22–50.
- Pedagogika specjalna*. (1997). Dykcik W. (red.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Pilecki J., Pilecka W., Baran J. (1992). *Wychowanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej w internacie*. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
- Porter R.B., Cattell R.B. (1972). *Handbook for the Children's Personality Questionnaire (TCPQ)*. Champaign: Institute for Personality and Ability Testing.
- Rola J. (1996). *Upośledzenie umysłowe jako czynnik ryzyka dla depresji dziecięcej*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Różycka J. (1959). *Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Sadowska S. (2006). *Jakość życia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Sikora A. (1966). *Wnioskowanie logiczne u dzieci szkolnych o normalnej i obniżonej sprawności umysłowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

- Siwek H. (1985). *Naśladowanie wzorca i dostrzeganie prawidłowości w prostych sytuacjach matematycznych i paramatematycznych przez dzieci upośledzone w stopniu lekkim*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Sławiński J. (2002). *O problemach „sztuki interpretacji*. W: *Liryka polska – interpretacje*. Prokop J., Sławiński J. (red.). Gdańsk: Wydawnictwo „Słowo/Obraz Terytoria”.
- Spionek H. (1981). *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Suchariewa G.E. (1969). *Psychiatria wieku dziecięcego. Klinika oligofrenii*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Swoistość procesów poznawczych u uczniów umysłowo niedorozwiniętych*. (1955). Sołowjew I. (red.). Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Szuniewicz A. (1967). *Próba badań wad wymowy dzieci upośledzonych umysłowo w warszawskich szkołach specjalnych*. „Logopedia”, nr 7, s. 112–118.
- Szyłkowska E. (1977). *Poczucie powinności moralnej 13-letniej lekko upośledzonej młodzieży a jej powodzenie szkolne*. Niepublikowana praca magisterska obroniona w Wyższej Szkole Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.
- Śliwerski B. (2004). *Metateoretyczne badania teorii wychowania*. W: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*. Jałmużna T., Michalska I., Michalski G. (red.). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 21–47.
- Tizard J. (1969). *Różnice indywidualne u osób upośledzonych umysłowo*. W: *Upośledzenie umysłowe*. Clarke A.M., Clarke A.D.B. (red.). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Tkaczyk G. (1991). *Korekcja procesu uogólniania u uczniów klas I–III szkoły specjalnej w procesie nauczania*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Tkaczyk G. (2001). *Kształcenie myślenia dzieci w kontekście konwencjonalnych oddziaływań rewalidacyjnych*. W: *Nauczanie i wychowanie osób lekko upośledzonych umysłowo*. Kosakowski C. (red.). Toruń: Akapit.
- Twardowski A. (2002). *Kształtowanie dialogowej kompetencji komunikacyjnej u uczniów niepełnosprawnych intelektualnie*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Wegener H. (1974). *Sozialisationsprozess bei Minderbegabten*. W: *Sozialisation und Personalization, Beitrage zu Begriff und Theorie der Sozialisation*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Witkowski T. (1967). *Z badań nad wrażliwością moralną dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*. „Roczniki Filozoficzne”. T. XV, z. 4, s. 95–106.
- Wyczesany J. (1994). *Oligofrenopedagogika*. Katowice: Infograf.
- Wyczesany J. (1998). *Oligofrenopedagogika. Wybrane zagadnienia pedagogiki upośledzonych umysłowo*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wyczesany J. (1999). *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Wyczesany J. (2012). *Wybrane aspekty diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnością intelektualną*. W: *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*. Bobińska K., Pietras T., Gałęcki P. (red.). Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Zigler E. (1973). *The retarded child as a whole person*. W: *The experimental psychology of mental retardation*. Routh D.K. (red.). London: Routledge.
- Zigler E., Hodapp R.M. (1986). *Understanding mental retardation*. Cambridge: University Press.
- Żyta A. (2014). *Niepełnosprawność intelektualna – najnowsze zmiany terminologiczne i diagnostyczne w świetle DSM-5, ICD-11 oraz AAIDD*. „Niepełnosprawność i Rehabilitacja”, nr 1, s. 17–26.

IMAGE OF PEOPLE WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY BASED ON THEIR CHARACTERISTICS – A TEMPORAL PERSPECTIVE

Abstract: The characteristics of people with mild intellectual disability are a constant, repeatable element of publications referring to this group. The article discusses the variability and constancy of the content of selected characteristics published in the years 1959–2015. The authors' intention was not only to show the similarities and differences between the characteristics of people with mild intellectual disability created over the following years, but also to define whether the revealed changes correspond to the changes taking place in special education.

Keywords: persons with mild intellectual disabilities, temporal perspective, the principle of the hermeneutic circle.